

Ivar Aasen og normgrunnlaget for landsmålet

Sverre Stausland Johnsen
Universitetet i Oslo
stausland.johnsen@iln.uio.no

Fagleg-pedagogisk dag
Universitetet i Oslo
30. oktober 2014

- 1 Ivar Aasen og landsmålet.
- 2 Kva meiner 'folk flest' om landsmålet og
 - a vestlandske målføre?
 - b gamalnorsk?
- 3 Kva meiner lærebøkene om landsmålet og
 - a vestlandske målføre?
 - b gamalnorsk?
- 4 Kva skreiv Aasen sjølv om landsmålet og
 - a vestlandske målføre?
 - b gamalnorsk?
- 5 Konklusjon:
 - Det Aasen skreiv samsvarar ikkje med lærebøkene.
 - Det samsvarar betre med det 'folk flest' meiner.
- 6 Kvifor samsvarar ikkje lærebøkene med Aasen?
- 7 Oppsummering.

- Ivar Aasen var den fyrste som utarbeidde ei fast og full norm for norsk grammatikk, norsk ortografi og norsk ordtilfang.
- All normering av norsk språk sidan Aasen har difor teke utgangspunkt i norma hans.
- “*Ivar Aasen* er den mest sentrale og innverknadsrike enkeltpersonen i moderne norsk språkhistorie. Han [sette] hovudpremissane for all vidare språknormering, språkrøkt og språkstrid i Noreg fram til i dag” (Torp & Vikør 2003:146).
- Kva prinsipp bygde Aasen landsmålsnorma på?

Ytringar frå ‘folkedjupet’:

- “Nynorsk bygger på de vestnorske dialektene i forrige århundre” (VG debatt).
- “Nynorsk er et konstruert skriftspråk hovedsaklig basert på vestnorske dialekter siden Ivar Åsen nå engang kom derfra” (VG debatt).
- “Nynorsk byggjer vel hovudsakeleg på dialektar frå Vestlandet og Midt-Noreg” (VG debatt).

- “Nynorsk [er] dannet etter Gammalnorsk og vestlandstyk bygdenorsk” (diskusjon.no).
- “Det var først og fremst da uenigheter dukket opp mellom dialektene at man skulle gå tilbake til gammelnorsken for å løse “konflikten”” (diskusjon.no).
- “Ivar Aasen baserte seg på dialekter og norrønt. Hver gang han kom over ord og bøyninger som var ulike i de dialektene han tok for seg valgte han konsekvent den varianten som lå nærmest norrønt” (Kvinneguiden forum).
- “Aasen samlet dialektene og skapte nynorsk [...] og førte ordene tilbake til norrønt i formen” (Kvinneguiden forum).

Har ‘folket’ rett?

- Det er ei utbreidd oppfatning at Aasen mellom anna hadde desse to prinsippa:
 - 1 Landsmålet skulle fyrst og fremst ta utgangspunkt i vestlandske målføre.
 - 2 Gamalnorsken skulle brukast til rettesnor for å vurdere kva målføreformer ein skulle ta med i landsmålet.
- Men slike prinsipp vert oftast ikkje nemnde i lærebøkene på skulen og universitetet.
- Kva er rett? Hadde Aasen desse prinsippa, eller er det ei misoppfatning?

Kva skriv lærebøkene?

Eg har sett i alle lærebøker for vidaregåande skule og høgre utdanning utgjevne etter 2000.

- Lærebøker for vidaregåande skule:

Aschehoug: *Grip teksten* – 2007–2013

Gyldendal: *Panorama* – 2007–2009

Fagbokforlaget: *Tema* – 2007–2008

Cappelen: *Spenn* – 2006–2008

- Lærebøker for høgre utdanning:

Nesse: *Innføring i norsk språkhistorie* – 2013

Otnes & Aamotsbakken: *Tekst i tid og rom* – 2012

Torp & Vikør: *Hovuddrag i norsk språkhistorie* – 2003

Almenningen m. fl.: *Språk og samfunn gjennom tusen år* – 2002

Kva skreiv Aasen sjølv?

- Aasen freista seg fyrste gongen med ei landsmålsnorm i 1853, med *Prøver af Landsmaalet i Norge*.
- Han eksperimenterte med denne norma i fleire litterære verk, som t.d.
 - Skodespelet *Ervingen* – 1855
 - Samlinga *Norske Ordsprog* – 1856
 - Omsetjinga *Fridtjofs Saga* – 1858
 - Diktsamlinga *Symra* – 1863
- “den endelege utforminga [...] fekk den nye skriftnormalen først i *Norsk Grammatik* (1864) og *Norsk Ordbog* (1873)” (Torp & Vikør s. 123).
- Mest sentralt er det difor kva Aasen skreiv om normgrunnlaget sitt i *Norsk Grammatik* og *Norsk Ordbog*.

Gyldendal – Panorama:

- “Ivar Aasen [ville ikke] ta utgangspunkt i én spesiell eller noen av de «fornemste» dialektene, men i *mange* av dialektene rundt omkring i landet”.
- “Aasen utviklet tanken om at det norske skriftspråket burde bygge på *flertallet* av de norske dialektene” (Vg2 s. 164).

Konklusjon:

- Aasen tok ikkje utgangspunkt i vestlandske målføre.
- Landsmålet bygde på dei fleste målføra.

Vestlandske målføre i landsmålet

Cappelen – Spenn:

- “han [ville] ikkje ta utgangspunkt i éin «god» eller «ubedervet» dialekt og byggje ut den til eit moderne språk. Aasen ville finne samnemnaren for flest mogleg ulike dialektar ut frå ein demokratisk tankegang”.
- “Landsmålet var ein rekonstruksjon ut frå dei restane han fann av gammalnorsk i dialektane [...]. Landsmålet ligg derfor nærmare opp til dialektane i dei områda der det hadde vore liten påverknad frå embetsspråket, det vil seie dei vestnorske dialektane” (Vg3 s. 234).

Konklusjon:

- Aasen tok ikkje utgangspunkt i vestlandske målføre.
- Landsmålet kom til å liggja nærare vestlandske målføre av di dei hadde fleire restar av gamalnorsk (?)
- Det ‘vestlandske draget’ i landsmålet er dimesd ein utilsikta konsekvens av eit anna normprinsipp Aasen hadde.

Torp & Vikør – Hovuddrag i norsk språkhistorie:

- “Aasen meinte at alle bygdedialektane utanfor Sørøustlandet skulle vere normgrunnlaget for nasjonalspråket” (s. 107).
- “Han sa sjølv at landsmålet kom til [å] liggje nærast «det Hardangerske, Vossiske og Sognske» – fordi han der fann flest «fuldkomne» former. Men dette gir ikkje eit heilt rett bilete av metoden hans. Det er heilt klart at *alle* målføra var med i det grunnlagsmaterialet han bygde normalen på” (s. 153).

Konklusjon:

- Aasen tok ikkje utgangspunkt i vestlandske målføre.
- Landsmålet ‘kom til å liggja nærast’ vestlandske målføre av andre grunnar.
- Landsmålet bygde på alle målføra.

Almenningen m. fl. – Språk og samfunn gjennom tusen år:

- “Da var det ei hovudsak for han at dette normalmålet skulle ha eit moderne bøyingsverk [...] og at dialektar frå heile landet skulle ha sin del i det” (s. 72).
- “Dei retningslinene Aasen følgde, gjorde at landsmålet fekk mange drag frå målføra på Vestlandet og i fjellbygdene” (s. 74).

Konklusjon:

- Aasen tok ikkje utgangspunkt i vestlandske målføre.
- Det ‘vestlandske draget’ i landsmålet var ein uilsikta konsekvens av andre normprinsipp som Aasen hadde.

Vestlandske målføre i landsmålet – Oppsummering

- Lærebøkene er tydelege på at Aasen ikkje tok utgangspunkt i dei vestlandske målføra.
- Det at landsmålet like fullt hadde eit 'vestlandsk drag' var berre ein utilsikta konsekvens av andre prinsipp Aasen hadde for norma si.
- Men kva skreiv Aasen sjølv?

Prøver af Landsmaalet i Norge (1853):

- “i dette Tilfælde behøver man dog et Grundlag, og dette burde ikke tages efter et Slumpetræf af den første Dialekt, som man tilfældigviis var bleven bekjendt med. Hellere burde der da gøres en Sammenligning og et Udvalg af det bedste; og isaafald troer jeg, at især det Hardangerske, Vossiske og Sognske vilde komme i en fortrinlig Betragtning. Ved at tage disse Maal for sig og tildeels læmpe dem lidt efter de øvrige Bygdemaal, især ved at optage en og anden fuldkomnere Form og derimod udelade enkelte overflødige Former, kunde man vistnok anlægge en ganske bekvem Sprogform [...]” (s. iv).

Norsk Grammatik (1864):

- “Den Udtale, som er almindeligst i den sydvestlige Deel af Landet og især i Bergens Stift og de nærmeste Fjeldbygder østenfor, synes her at have de fleste Fortrin og at komme temmelig nær til den Mønsterform, som man kan slutte sig til af Skrivemaaden i det gamle Sprog. [...] denne Udtale opstilles som Mønster [...] i den følgende Fremstilling [...]” (s. 5).

- “Dersom her nu var en enkelt Dialekt, som omfattede alle de fuldkomneste Former og nærmede sig mere end alle andre til det gamle Sprog, da vilde det være bekvemmest at tage denne til Middelform eller Mønster til skriftlig Dyrkning. Nu findes her rigtignok enkelte Dialekter, som have store Fortrin i mange Punkter (saasom Hardangersk og Sognsk); men selv disse have dog en eller anden Mangel, som kunde udfyldes efter en anden Dialekt [...]. Det raadeligste var altsaa ikke at holde sig strengt til en eneste Dialekt, men kun at tage en eller to af de fortrinligste til Grundlag og forøvrigt udfylde Formerne fra andre Kanter, saavidt som dette syntes nødvendigt” (s. 359–360).

- Aasen skriv med andre ord at det “raadeligste” er å “tage en eller to af de fortrinligste [Dialekter] til Grundlag”.
- Han meinte at desse målføra var vestlandsmålføra (“Hardangersk og Sognsk”).
- Aasen tok dimesd utgangspunkt i dei vestlandske målføra.
- Det ‘vestlandske draget’ i landsmålet var difor tilsikta.

Fagbokforlaget – Tema:

- “I motsetning til P.A. Munch, som ville bruke norrønt som normgrunnlag, ville Aasen bruke dialektene slik de ble snakket i samtida. Likevel lå det norrøne språket som et historisk utgangspunkt for dialektene – og dermed kunne mange fellestrekk spores tilbake på norrønt” (Vg3 s. 58).

Konklusjon:

- Aasen tok ikkje direkte omsyn til gamalnorsk.
- Likskapen mellom gamalnorsken og landsmålet kjem av at dei norske målføra er nedervde frå gamalnorsk.

Torp & Vikør – Hovuddrag i norsk språkhistorie:

- “I og med at dialektane hadde utvikla seg frå eit sams utgangspunkt, ein «grunndialekt», ville den rette framgangsmåten vere å *rekonstruere* denne «grunndialekten» og byggje den nye skriftnormalen på den” (s. 153).
- “No stammar jo dialektane frå norrønt, og dermed kan vi seie at det logiske hadde vore å bruke dette språket som grunndialekt. Men det gjorde ikkje Aasen: [...] Han meinte at oppsplittinga av dialektane måtte ha skjedd *etter* det norrøne stadiet. Altså måtte grunndialekten rekonstruerast ved å samanlikne dei levande dialektane systematisk *utan* å ta direkte utgangspunkt i norrønt” (s. 154).

Konklusjon:

- Landsmålet til Aasen var ein rekonstruert “grunndialekt”.
- Denne “grunndialekten” vart rekonstruert frå målføra – Aasen tok ikkje omsyn til gamalnorsk.

Almenningen m. fl. – Språk og samfunn gjennom tusen år:

- “Han valde [dei formene] som viste systemet best. Slike former kunne ofte falle saman med eller likne mykje på dei tilsvarende gammalnorske” (s. 72).
- “Det var ein ekstra fordel, men ikkje hovudsaka, at vokalane i endingane fall saman med vokalane i dei tilsvarende gammalnorske endingane” (s. 73).

Konklusjon:

- Likskapen mellom landsmålet og gamalnorsken kom av eit normprinsipp Aasen hadde om det grammatiske systemet.
- Aasen tok ikkje direkte omsyn til gamalnorsken.

- Lærebøkene skriv at Aasen ikkje tok direkte utgangspunkt i gamalnorsk.
- Likskapen mellom landsmålet og gamalnorsken kjem av at målføra som ligg til grunn for landsmålet er nedervde frå gamalnorsk.
- Og kva skreiv Aasen sjølv?

Prøver af Landsmaalet i Norge (1853):

- “Ved at tage disse Maal [Hardangersk, Vossisk og Sognsk] for sig og tildeels læmpe dem lidt efter de øvrige Bygdemaal [...], kunde man vistnok anlægge en ganske bekvem Sprogform, som vilde nærme sig i det Væsentlige til det gamle Sprog [...]” (s. iv).

Norske Ordsprog (1856):

- “det [vilde] være rettest at opstille den Sprogform, som bedst kunde passe til et Slags Grundlag eller Middelpunkt for alle Bygdemaal; og dette vilde da netop blive den Form, som nærmer sig mest til det gamle Sprog” (s. xxi).

Norsk Grammatik (1864):

- “Man behøver altsaa en fastere Grund at staae paa, og denne finder man, naar man vil sammenligne Folkets Talebrug med Gammel Norsk. Først derved finder man [...] Oplysning om, hvad det er for Dialekter, som ere de bedste” (s. xi).
- “Dette Sprog, som vi kalde Gammel Norsk, er altsaa særdeles vigtigt for os som Veiledning til en rigtig Bedømmelse af Folkets nuværende Sprog, og til en rigtig Opfatning af adskillige Former, som i Tidens Løb ere blevne noget forandrede” (s. 1).
- “Naar derimod Sproget skal behandles som et heelt Lands Sprog, maa adskillige høiere Hensyn tages med, og Vokalforholdet maa saaledes her føres tilbage til den Form, som efter den stadigste gamle Skrivemaade befindes at være den rette” (s. 19–20).

- “Ved en Sammenligning med det gamle norske Bogmaal viser det sig, at nogle af Landskabsmaalene staae meget nær ved den gamle Form, saa at de endnu tilbyde et godt Grundlag til en almeengyldig norsk Sprogform. En saadan Middelform bliver her at betragte som Normalsprog eller Mønsterform imellem Landskabsmaalene [...]” (s. 359).
- “i enkelte Tilfælde synes ogsaa en Udfyldning efter det gamle Sprog at være nødvendig, saaledes som det forhen er paavist under Lydlæren og Ordformerne” (s. 360).
- “en nøiagtig Betegnelse af den almindeligste Talebrug vilde i nogle Tilfælde medføre en uheldig Afbigelse fra den gamle Form [...]. I saadanne Tilfælde bliver det rettest at beholde den gamle Skrivemaade, om den end ikke har fuldt Medhold i den almindeligste Dagligtale” (s. 363).

- “Den virkelige Talebrug bliver naturligviis at følge, forsaavidt den enten stemmer overeens med det gamle Sprog eller ialfald staar i Samklang med de gamle Regler” (s. 387).

Norsk Ordbog (1873):

- “Det gjælder kun om at forene og forbinde Dialekterne paa den rette Maade, og dette lykkes bedst, naar man holder sig nær til det gamle Sprog, da man derved faar den bedste Anviisning til en Mønsterform [...]” (s. viii).

- Aasen skriv at landsmålet måtte ha ei norm som låg nær gamalnorsk.
- Det var likskapen med gamalnorsken som avgjorde kva målføre ein skulle byggja landsmålet på.
- Og det var dei gamalnorske formene som avgjorde kva former i målføra som var dei ‘rette’.
- I somme høve meinte Aasen at ein burde ‘fylla ut’ fonologien og morfologien i landsmålet frå gamalnorsk.
- Landsmålsortografien burde fylgja gamalnorsken, òg i høve der skrivevisa ikkje hadde grunnlag i målføra.

Det folk meiner og det Aasen skreiv – Oppsummering

- Mellom ‘folk flest’ er det ei vanleg oppfatning at Aasen tufta landsmålet på dei vestlandske målføra og tok mykje omsyn til gamalnorsk.
- I lærebøkene skriv dei at Aasen berre tok omsyn til dei levande målføra, og at han ikkje favoriserte mellom dei.
- Dei vestlandske og gamalnorske draga i landsmålet skal vera utilsikta konsekvensar av andre normprinsipp Aasen hadde.
- Aasen skriv at landsmålet skulle tuftast på eit par av dei beste målføra på Vestlandet, og at både rettskrivinga og formutvalet måtte fylgja gamalnorsken.
- Det er eit mishøve mellom det lærebøkene skriv og det Aasen sjølv skreiv.
- Det er betre samsvar mellom Aasen og det ‘folk flest’ meiner.

Kvifor dette mishøvet mellom lærebøkene og Aasen?

- Aasen endra syna si på normgrunnlaget for eit norsk landsmål.
- I 1836, då han var 22 år gamal, skreiv han eit stutt stykkje (som han aldri sende nokon stad) der han skreiv:
- “Det er ikke min Hensigt hermed at fremhæve nogen enkelt af vore Dialekter; [Hovedsproget] skulde være en Sammenligning af, et Grundlag for dem Alle” (prenta i Syn og Segn 1909).
- Alle lærebøkene bortsett frå Nesse 2013 (d.e. 7 av 8 lærebøker) har med det sitatet.
- Ingen av lærebøkene siterer noko av det Aasen skriv om normgrunnlaget sitt 30 år seinare i *Norsk Grammatik*, då han hadde kome fram til den norma han ville ha.

Kvifor dette mishøvet mellom lærebøkene og Aasen?

- Somme av lærebøkene skriv at landsmålet til Aasen var ein rekonstruksjon av den samnorske “grunndialekten”.
- Aasen ordla seg nokolunde i den leia i 1850-åra:
- “Ved at tage disse Maal for sig og tildeels læmpe dem lidt efter de øvrige Bygdemaal, [...] kunde man vistnok anlægge en ganske bekvem Sprogform, som vilde [...] harmonere saaledes med Bygdemaalene, at disse kunde betragtes som et Slags Forgreninger deraf; og dette er jo egentlig den Opgave, som man her maatte have at løse” (1853:iv).
- “[...] det [vilde] være rettest at opstille den Sprogform, som bedst kunde passe til et Slags Grundlag eller Middelpunkt for alle Bygdemaal” (1856:xxi).

Kvifor dette mishøvet mellom lærebøkene og Aasen?

- Men det finst inkje i *Norsk Grammatik* eller *Norsk Ordbog* som kan tolkast i den leia.
- Der talar Aasen berre om kvifor det er viktig å måta landsmålet til gamalnorsken.
- Mishøvet mellom lærebøkene og Aasen om normgrunnlaget for landsmålet kan difor koma av at lærebøkene har lagt større tyngd på det Aasen skreiv *før* han hadde kome fram til ei fast norm.

Kva skal ein leggja til grunn når ein skriv om normgrunnlaget for landsmålet?

- Det er ingenstad der Aasen går meir i detalj om normgrunnlaget sitt enn i *Norsk Grammatik*.
- Sidan det var fyrst med *Norsk Grammatik* at Aasen hadde kome fram til den norma han ville ha, so vert det ein betre metode å leggja det han skriv der til grunn for ei utgreiing om normgrunnlaget for Aasen-landsmålet.
- Eg meiner difor at lærebokskrivarar *lyt* ta Aasen på ordet om normgrunnlaget sitt i *Norsk Grammatik*, og ikkje leggja til grunn det han skreiv medan han enno eksperimenterte med norma si.

- Ivar Aasen hadde klare prinsipp om at landsmålet skulle ta utgangspunkt i dei beste vestlandsmålføra og retta seg etter gamalnorsken.
- Lærebøkene skriv at Aasen ikkje hadde slike prinsipp.
- Dette mishøvet mellom lærebøkene og Aasen kan koma av at dei har lagt større tyngd på det Aasen skreiv då han var yngre og eksperimenterte med norma si.
- Prinsippa til Aasen samsvarar difor betre med det ‘folk flest’ ofte seier om normgrunnlaget til nynorsken.